for example, through giving unlawful commands, orders to subordinates; signing of documents on behalf of superior persons; intimidation, blackmail, striking, use of special means, including prohibited; prolonged deprivation of a person food, drink or heat; unlawful placement of a person into a camera for administrative substantiated on the basis of falsified protocols on administrative violations; forced victim detention at certain place; attempts to force the victim to transport by means of official vehicle and physical punishment or extortion of money, etc. Therefore, in the criminalistic description of excess of power or personal authorities by law enforcement officials, information should be reflected both on the forms and their methods.

Keywords: criminalistic description of crimes, elements of criminalistic description of crimes, forms and methods in the structure of criminalistic description of power excess or personal authorities by law enforcement officials, classification of forms and methods of power excess or personal authorities by law enforcement officials.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.15>

УДК 343.98

І. В. Парфіло, аспірант кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
E-mail: kafkrim1@gmail.com

ФАЛЬСИФІКОВАНІ ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

Досліджено фальсифіковані лікарські засоби як предмет злочинного посягання в структурі криміналістичної характеристики фальсифікації й обігу фальсифікованих лікарських засобів. Проаналізовано основні канали та джерела надходження на фармацевтичний ринок України фальсифікованих лікарських засобів. Доведено, що побудова ефективної методики розслідування досліджуваної категорії злочинів передбачає проведення криміналістичного аналізу предмета злочинного посягання і його значення для побудови криміналістичної характеристики розглядуваних злочинів. Досліджено поняття та кримінально значущі ознаки фальсифікованих лікарських засобів. Запропоновано криміналістичну класифікацію фальсифікованих лікарських засобів за: способом підробки; фармакологічною групою; зовнішньою формою; способом захисту упаковки чи етикетки; правовим режимом обігу лікарського засобу. Сформульовано наукові підходи та пропозиції щодо вирішення дискусійних проблем криміналістичного дослідження фальсифікованих лікарських засобів і їх значення для формування методики розслідування цієї категорії злочинів.

Ключові слова: фальсифіковані лікарські засоби, предмет злочинного посягання, обіг фальсифікованих лікарських засобів, криміналістична характеристика фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Сучасний період формування правової держави в Україні характеризується загостренням загальної кримінальної ситуації, пов'язаної з поглибленням економічної, соціальної та політичної кризи в суспільстві. Це, своєю

чергою, зумовило значне зростання злочинності. Серед злочинів, які на сьогодні є особливо небезпечними та досить поширеними у сфері охорони здоров'я людини, виступають злочини, пов'язані з фальсифікацією й обігом фальсифікованих лікарських засобів. Відомо, що матеріальним вираженням сфери охорони здоров'я та, зокрема, фармацевтичної діяльності є, насамперед, лікарські засоби, головною властивістю яких є здатність лікувати людину. Значні потреби населення у цій продукції зумовили наявність астрономічного прибутку від провадження фармацевтичної діяльності. Саме тому лікарські засоби дуже часто стають предметом різного роду злочинів, як то контрабанда, фальсифікація й обіг фальсифікованих лікарських засобів, порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів. Фальсифіковані лікарські засоби є об'єктом дослідження в криміналістиці, зокрема, під час розроблення структурних елементів і змісту криміналістичної характеристики таких злочинів.

Предмет злочинного посягання як структурний елемент криміналістичної характеристики фальсифікації й обігу фальсифікованих лікарських засобів набуває вагомого значення для виявлення, розкриття та розслідування зазначеної категорії злочинів, оскільки є важливим джерелом фактичної інформації, яка у процесі розслідування дає можливість з високою ймовірністю змодельовати весь процес учинення злочину й зібрати докази такої злочинної діяльності. Наведене зумовлює необхідність поглибленого аналізу та дослідження криміналістичної сутності фальсифікованих лікарських засобів як предмета злочинного посягання. Водночас побудова ефективної методики розслідування досліджуваної категорії злочинів передбачає проведення криміналістичного аналізу предмета злочинного посягання у системі криміналістичної характеристики розглядуваних злочинів.

Предмет безпосереднього посягання в криміналістичній літературі¹ визначається як найрізноманітніші фізичні об'єкти (речі та предмети) органічного й неорганічного походження, що є матеріальним вираженням суспільних відносин. При цьому фізичні об'єкти характеризуються, передусім, ознаками агрегатного стану – тверді, рідкі, сипучі, газоподібні; споживчим призначенням – предмети праці (знаряддя, інструменти), побуту, туалету, прикраси тощо; фізико-хімічними властивостями – колір, вага, розмір, летучість, подільність, хімічна активність тощо. Характеристика предмета злочину відбиває як його загальні (родові, видові), так і окремі (формальні, сутнісні, змістові, функціональні та ін.) ознаки, інші найрізноманітніші параметри, внутрішні і зовнішні зв'язки й відносини. Слід зазначити, що до уваги беруться не всі ознаки, а лише ті з них, які є істотними, значущими з точки зору прийняття й реалізації криміналістичних і правових рішень².

¹ Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. С. 268, 269; Матусовський Г. А. Криміналістична характеристика злочинів. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. С. 371; Ермолович В. Ф. Криміналістическая характеристика преступлений. Минск : Амалфея, 2001. С. 151–154 та ін.

² Образцов В. А. Основы криминалистики : учебник. Москва : Юрист, 1996. С. 23.

Криміналістична особливість предмета злочинного посягання, на відміну від кримінально-правової, полягає в тому, що це слідосприймаючі та слідоутворюючі об'єкти живої і неживої природи, їх якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості, які індивідуалізують предмет у матеріальному світі. Взаємодія злочинця з предметом посягання пов'язана з виникненням різноманітних змін предмета. Ці зміни локалізуються: 1) на місці злочинної події; 2) на самому предметі і його частинах; 3) у місцях наступного його знаходження, приховування, реалізації; 4) на злочинці (його тілі, одязі тощо); 5) на знаряддях злочину, технічних засобах, що використовувалися злочинцем¹.

Розгляд предмета фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів з криміналістичних позицій дає змогу вивчити всю різноманітність ознак цього елемента криміналістичної характеристики, завдяки яким забезпечується реалізація його пізнавально-пошукової функції. Остання має досить складний і різнобічний характер і, у першу чергу, викликає інтерес з точки зору виявлення предметів посягання, установлення й викриття особи, яка вчинила такий злочин, а також виявлення матеріальних, ідеальних слідів та інших обставин учиненого діяння. У зв'язку з цим дослідження предмета безпосереднього посягання спрямовано на вивчення його ознак.

У криміналістичній літературі предмет злочинного посягання, як правило, визначається через розкриття сукупності його певних властивостей і ознак. Так, зокрема, В. Ф. Єрмолович предмет злочинного посягання визначає як речі та предмети, що характеризуються видом, призначенням, категорією, особливостями предмета (розмір, вага, густина тощо) та особливостями супутніх об'єктів (упаковка, тара), що здатні під час взаємодії з іншими предметами до зміни та фіксації цих змін². М. В. Салтєвський під предметом злочинного посягання розуміє найрізноманітніші фізичні об'єкти (речі та предмети), які характеризуються ознаками їх агрегатного стану, споживчим призначенням, фізико-хімічними властивостями³. На думку В. А. Журавля, предмет злочинного посягання слід визначати як речі матеріального світу, на заволодіння, знищення, погіршення стану, спричинення шкоди яким спрямований злочинний умисел⁴.

На наш погляд, під предметом злочинного посягання слід розуміти найрізноманітніші об'єкти матеріального світу (речі та предмети) органічного і неорганічного походження, які характеризуються видом, призначенням, категорією, наявністю певних фізико-хімічних властивостей і ознак агрегатного стану, особливостями супутніх об'єктів (упаковки, тари), що здатні під час взаємодії з іншими предметами до зміни та фіксації цих змін.

¹ Криминалистика : учебник / под ред. Образцова В. А. Москва : Юрист, 1995. С. 41.

² Ермолович В. Ф. Зазнач. твір. С. 153.

³ Салтєвський М. В. Зазнач. твір. С. 268.

⁴ Журавель В. А. Предмет злочинного посягання. Велика українська енциклопедія. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. 2018. С. 643.

Розгляд предмета посягання з криміналістичної позиції дає змогу вивчити всю різноманітність ознак цього елемента криміналістичної характеристики, завдяки яким забезпечується реалізація його пізнавально-пошукової функції. Остання має досить складний і різнобічний характер і, в першу чергу, викликає інтерес з точки зору виявлення предметів посягання, установлення й викриття особи, яка вчинила злочин, а також виявлення матеріальних, ідеальних слідів та інших обставин учинення діяння. Крім цього, точне встановлення предмета злочинного посягання дає можливість відмежовувати один злочин від іншого, суміжного з ним. Ознаки предмета посягання можуть виступати як пом'якшуючі або обтяжуючі обставини одного й того самого злочину або перетворювати злочин на особливо тяжкий вид¹.

Ознаки предмета в криміналістичній характеристиці можуть мати різний зв'язок з іншими елементами криміналістичної характеристики, зокрема, предмет посягання – способи вчинення – типові сліди злочину – дані про особу злочинця. Перш за все, характеристика предмета злочину має значення для подальшого встановлення особи злочинця. Так, по тому чи іншому предмету можна зробити, наприклад, висновки про мету крадіжки. Установлення відносин і взаємозв'язків між предметом посягання й суб'єктом злочину має безпосереднє значення для розшуку злочинця та встановлення його особи. Предмет злочинного посягання закономірно пов'язаний із віком злочинця, його фахом, деякими особливостями особистості².

Отже, предмет злочинного посягання фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів має важливе значення для формування криміналістичної характеристики цього злочину. Він визначає спосіб учинення злочину (конкретні прийоми і їх комбінації, знаряддя, засоби) та обстановку вчинення злочину (місце й час); містить на собі сліди вчинення злочину та за своїми властивостями може вказувати на шляхи пошуку слідів, будучи джерелом криміналістично значущої інформації; взаємопов'язаний з особою злочинця (як правило, є метою злочинної діяльності, свідчить про особливості злочинця, наявність професійних навичок, умінь, зумовлює мотив діяння).

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про лікарські засоби» фальсифікований лікарський засіб – це лікарський засіб, який умисно промаркований неідентично (невідповідно) відомостям (одній або декільком з них) про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України, а так само лікарський засіб умисно підроблений в інший спосіб і не відповідає відомостям (одній або декільком з них), у тому числі складу, про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України.

Предметами злочинного посягання розглядуваних злочинів виступають фальсифіковані лікарські засоби. За визначенням ВООЗ фальсифікованим

¹ *Шепітько В. Ю.* Предмет злочинного посягання. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид., переробл. та допов. Київ : Ін Юре, 2016. С. 427, 428.

² *Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е.* Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. С. 44.

(контрафактним) лікарським засобом є продукт з етикеткою, що не відповідає дійсному вмісту препарату та (або) виробнику чи походження якого свідомо приховано. Виокремлюють кілька основних типів підробок, а саме: 1) препарат, у якому взагалі немає активної речовини; 2) препарат, у якому наявні всі речовини, але невідомо, за яких умов і технологій їх отримано; 3) препарат, у якому дорожчу речовину змінено на аналогічну, але дешевшу. Найчастіше підробляють препарати, які мають щоденний попит і рекламуються по телебаченню та радіо, до них належать знеболювальні, антибіотики, психотропні речовини.

Основними джерелами надходження на фармацевтичний ринок України таких лікарських засобів є: контрабандне постачання виробниками та реалізаторами лікарських засобів із закордону під виглядом інших товарів; перепакування протермінованих лікарських засобів із метою подальшої реалізації; випуск на невістановлених підприємствах фальсифікованих лікарських засобів із використанням високотехнологічного обладнання із залученням кваліфікованих фахівців. Із метою посилення державного контролю за якістю лікарських засобів і боротьби з виробництвом і розповсюдженням фальсифікованих препаратів на території України, наказом Держлікінспекції МОЗ створено постійно діючу робочу групу з відстеження шляхів розповсюдження фальсифікованих лікарських засобів, субстанцій, увезених на територію України, руху використаного та списаного технологічного обладнання, що може бути використане для виробництва фальсифікованих лікарських засобів.

Надаючи характеристику фальсифікованим лікарським засобам як предмету злочинного посягання, у першу чергу, необхідно виокремити криміналістично значущі ознаки власне лікарського засобу як вихідного елементу цього поняття. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про лікарські засоби» (від 04.04.1996 № 123) лікарський засіб – це будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що можуть бути призначені для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу.

Аналізуючи викладене, на наш погляд, можна виділити такі суттєві ознаки лікарського засобу: 1) це речовини або комбінації речовин, які мають певний склад. Складові лікарського засобу поділяються на активні фармацевтичні інгредієнти (речовини, які мають фармакологічну чи іншу безпосередню дію на організм людини, АФІ) та допоміжні речовини (будь-яка речовина лікарської форми, яка не є АФІ або готовим лікарським засобом, а отже, не здійснює фармакологічної, імунологічної або діагностичної дії, входить до лікарського засобу й необхідна для його виробництва (виготовлення), зберігання або застосування). Залежно від походження АФІ виділяють лікарські засоби природного, синтетичного чи біотехнологічного походження; 2) вони мають певні фізико-хімічні властивості: оскільки саме

сукупність властивостей надає лікарському засобу можливість задовольнити потреби відповідно до призначення. Основною властивістю лікарського засобу є здійснення впливу на організм людини через фармакологічну, імунологічну або метаболічну дію; 3) лікарські засоби мають своє спеціальне призначення, оскільки відповідно до цього вони можуть проявляти фармакологічну, імунологічну, метаболічну або діагностичну дію; 4) лікарські засоби як об'єкти матеріального світу завжди мають певну зовнішню форму, яка складається із зовнішньої форми самого лікарського засобу (лікарської форми) та зовнішньої форми упаковки. Залежно від лікарської форми можуть бути лікарські засоби, що розпиляються, м'які лікарські засоби, лікарські засоби у формі рідких або твердих речовин. Кожна лікарська форма має специфічні фізико-хімічні й споживчі властивості, характерні допоміжні речовини та необхідні пристрої й механізми для їх використання. Щодо упаковки лікарського засобу, то залежно від безпосереднього контакту з лікарських засобом виділяють первинну (безпосередньо контактує з лікарським засобом і сприяє збереженню його основних властивостей) та вторинну упаковки (у яку вкладається лікарський засіб у первинній упаковці і яка виконує захисну функцію щодо лікарського засобу та первинної упаковки); 5) лікарські засоби мають специфічний правовий режим обігу, тобто створення й обіг лікарського засобу передбачає дотримання встановленого законодавством порядку, зокрема, до виробництва та застосування в медичній практиці дозволені лише лікарські засоби, відомості про які внесено до Державного реєстру лікарських засобів України. Крім того, сам процес виробництва, зберігання, перевезення й поводження з лікарськими засобами повинен відповідати вимогам, які виключають можливість негативного впливу та гарантують безпеку лікарського засобу.

У широкому розумінні фальсифікацію лікарських засобів можна розглядати як дії, спрямовані на погіршення споживчих властивостей товару або зменшення його кількості при зберіганні найбільш характерних показників, які не є суттєвими для споживача. Тому в досить узагальненому вигляді фальсифікацію лікарських засобів можна визначити як зміну ознак або властивостей лікарських засобів. Отже, фальсифікованим є лікарський засіб, відомості про назву, номер реєстрації, термін дії, склад, виробника та заявника якого не відповідають відомостям, що містяться в Державному реєстрі лікарських засобів України. Не вдаючись до детального аналізу кожного елемента такого визначення, зазначимо, що прив'язка до відповідності лікарського засобу відомостям, що містяться в Державному реєстрі лікарських засобів України, має певну адміністративну цінність, оскільки сприяє спрощенню контролю за обігом лікарських засобів. Проте таке визначення має низку недоліків, оскільки не містить у собі всю сукупність ознак, які можуть фальсифікуватися. Фактично до складу фальсифікованих лікарських засобів не включаються неякісні лікарські засоби. Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) від 29.09.2014 № 677 «Про затвердження Порядку контролю якості лікарських засобів під час оптової та роздрібної торгівлі» неякісні лікарські засоби – лікарські засоби, якість яких не відповідає вимогам нормативних документів, лікарські засоби, які

зазнали механічного, хімічного, фізичного, біологічного або іншого впливу, що унеможливорює їх подальше використання, а також лікарські засоби з терміном придатності, що минув.

Отже, на наш погляд, визначення фальсифікованих лікарських засобів, яке міститься в Законі України «Про лікарські засоби», поглинає визначення неякісних лікарських засобів лише в частині спливу їх терміну придатності. Щодо інших видів неякісних лікарських засобів, то формально вони не є фальсифікованими, а тому не підпадають під визначення предмета злочинного посягання. Наведене дає можливість зробити висновок про необхідність удосконалення законодавчого визначення фальсифікованих лікарських засобів щодо включення до його складу інших видів неякісних лікарських засобів, приведення його, таким чином, до міжнародних стандартів.

До аналогічного висновку дійшли також ряд інших науковців. Зокрема, В. М. Мельничук¹ зазначає, що, крім фальсифікованих медичних препаратів, життю й здоров'ю громадян України також загрожує обіг: 1) неякісних лікарських засобів; 2) контрафактних лікарських засобів, якими слід уважати ввезені з порушенням митних правил; випущені оригінальним виробником поза робочим процесом; увезені без висновку Державної служби про їх якість. У зв'язку з цим слушною є пропозиція розширити розуміння предмета злочину, передбаченого ст. 321¹ КК України, доповнивши його неякісними та контрафактними лікарськими засобами. Погоджуючись з твердженням щодо необхідності розширення предмета злочину, вважаємо більш доцільним змінити визначення, що міститься в Законі України «Про лікарські засоби».

Водночас на увагу заслуговує визначення, запропоноване ВООЗ, відповідно до якого фальсифікований лікарський засіб – це фармацевтичний продукт, який умисно та обманним шляхом забезпечений неправдивим маркуванням щодо його справжності, джерела походження, історії. Наведене визначення конкретизується Міжнародним інститутом досліджень фальсифікованих ліків, який класифікує фальсифіковані лікарські засоби відповідно до критерію невідповідності на ті, що не відповідають ідентичності, джерелу походження або історії лікарського засобу.

Неідентичним є лікарський засіб, який має: а) неправильну упаковку; б) неправильне маркування; в) неправильний склад лікарського засобу (наявність або відсутність активної речовини, інших допоміжних компонентів). Невідповідність джерела походження лікарського засобу може бути виражена в: а) хибному виробнику; б) неправильній країні походження; в) невірному власнику дозволу, заявнику. Невірна історія лікарського засобу передбачає: а) невірні або неповні відомості, що стосуються способів розповсюдження лікарського засобу; б) недотримання законних каналів розповсюдження.

На наш погляд, фальсифікований лікарський засіб слід визначити як лікарський засіб, який має фальшиву ідентичність, уключаючи упаковку,

¹ Мельничук В. М. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. С. 14.

маркування, назву та склад; джерело походження, уключаючи виробника, країну виробництва або власника дозволу на продаж; або лікарський засіб, який зазнав механічного, хімічного, фізичного, біологічного або іншого впливу, що унеможливило їх подальше використання, а також лікарський засіб з терміном придатності, що минув.

Ураховуючи наведене, можна виділити такі криміналістично значущі ознаки фальсифікованих лікарських засобів залежно від компонента, що фальсифікується: 1) фальсифікований лікарський засіб має змінений склад, упаковку, маркування. Зазначений вид фальсифікованих ліків зазвичай не містить заявленої або будь-якої активної речовини або включає меншу її кількість. Деякі інгредієнти можуть бути токсичними, інші можуть бути неактивними, що також є небезпечним для пацієнта, який потребує конкретних ліків. Небезпека такого фальсифікованого продукту виявляється в тому, що разом із складом змінюються й фізико-хімічні властивості фальсифікованого лікарського засобу, що може унеможливити його застосування за призначенням; 2) фальсифікований лікарський засіб має змінене джерело походження, зміненого виробника, власника дозволу, країну походження. Основна небезпека таких лікарських засобів полягає в тому, що якість їх інгредієнтів не підлягає перевірці через порушення порядку обігу таких лікарських засобів; 3) фальсифікований лікарський засіб, який має змінені фізико-хімічні властивості. Цей вид фальсифікованих лікарських засобів найчастіше пов'язаний із невиконанням зобов'язань щодо їх безпечного транспортування та зберігання (наприклад, недотримання вимог зберігання лікарських засобів у холоді). Іншим досить поширеним прикладом може бути використання лікарського засобу з терміном придатності, що минув, тобто порушено термін придатності. Тому навіть якщо якісні та кількісні складові лікарського засобу відповідають заявленим відомостям, недотримання вимог щодо поводження з лікарськими засобами може призвести до погіршення їх якості, що становить суттєву небезпеку для пацієнтів.

Для розроблення методики розслідування злочинів особливого значення набувають проблеми криміналістичної класифікації злочинів, оскільки є основою для побудови окремих криміналістичних методик. Для вирішення цих важливих завдань необхідно дослідити проблематику криміналістичної класифікації фальсифікованих лікарських засобів як предмета злочинного посягання. Будучи одним із засобів пізнання, класифікацію можна розглядати одночасно як процес і результат типологічного методу, що дозволяє розділити множинність об'єктів на підмножини (підкласи) за визначеними ознаками¹. Класифікація є процесом упорядкування певних явищ, процесів чи фактів за характерними й в той самий час відмінними (специфічними) ознаками. Цей процес наукового пізнання дозволяє зрозуміти та розробити загальні принципи, що пояснюють появу й порядок відповідних явищ, процесів чи фактів, що спостерігаються².

¹ Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. С. 41.

² Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 12.

У літературних джерелах здійснювалися спроби стосовно класифікації фальсифікованих лікарських засобів і упорядкування даних про їх види. Зокрема, досить поширеною серед науковців є класифікація фальсифікованих лікарських засобів на «білі» та «чорні»¹. «Білі фальсифікати» – це ті, у яких: 1) якісний і кількісний склад діючої речовини відповідає маркуванню, однак фальсифікується торгова марка виробника; 2) не витримується кількісний склад (можуть бути інші допоміжні речовини); 3) діюча та допоміжні речовини не відповідають вимогам Фармакопеї (тобто нижчого рівня). До «чорних фальсифікатів» належать ті, у яких якісний або кількісний склад препарату не відповідає маркуванню, а саме: замість заявленої кількості діючої речовини міститься її менше або взагалі інша речовина, дешевша речовина, чи взагалі відсутня діюча речовина.

У свою чергу, А. А. Гона² пропонує виділити такі типи фальсифікованих лікарських засобів залежно від способу виготовлення: 1) препарати-«пустушки» – ліки, у яких відсутні інгредієнти оригінального зареєстрованого лікарського засобу (наприклад, пігулка, яка не містить нічого, крім нейтрального наповнювача – цукру, крейди, глюконату кальцію. Таким способом також підробляються мазі, гелі); 2) препарати-імітатори – ліки, що містять інгредієнти, про які нічого не зазначено на упаковці. У таких фальсифікатів діюча речовина замінюється більш дешевою та менш ефективною речовиною (наприклад, на флакон із фізрозчином наклеюється етикетка вартісного лікарського засобу); 3) препарати-замінники – ліки, які містять інгредієнти, походження яких відрізняється від позначеного на упаковці; такі препарати можуть містити позначену на упаковці діючу речовину в більшій або меншій кількості від заявленого.

У науковій літературі також пропонуються й інші класифікації фальсифікованих лікарських засобів. Наприклад, О. Г. Гук³ за критерієм наявності активної речовини лікарського засобу виокремлює такі основні типи підробок: препарат, у якому взагалі немає активної речовини; препарат, у якому наявні всі речовини, але невідомо, за яких умов і технологій їх отримано; препарат, у якому дорожчу речовину замінено на аналогічну, але дешевшу.

На наш погляд, для класифікації предмета злочинного посягання істотне значення мають саме його криміналістичні особливості, які полягають у тому, що це слідосприймаючий або слідоутворюючий об'єкт живої та неживої природи, який має певні властивості й ознаки, що індивідуалізують його в матеріальному світі. З нашої точки зору, саме дослідження всіх криміналістичних особливостей фальсифікованих лікарських засобів дозволяє

¹ Коваленко І. А. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію та обіг фальсифікованих лікарських засобів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2017. С. 47; Гук О. Г. Розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 16 с.

² Гона А. А. Понятие и классификация фальсифицированных лекарственных средств. *Бизнес в законе*. 2008. №4. С. 77–79.

³ Гук О. Г. Зазнач. твір. С. 15.

встановити їх взаємозв'язок з іншими елементами криміналістичної характеристики цього злочину.

Ураховуючи наведене, пропонуємо класифікацію фальсифікованих лікарських засобів як предмету злочинного посягання за такими критеріями: 1) за способом підробки; 2) за фармакологічною групою; 3) за зовнішньою формою; 4) за способом захисту упаковки чи етикетки; 5) за правовим режимом обігу лікарського засобу.

За способом підробки фальсифіковані лікарські засоби поділяють на лікарські засоби, підроблені шляхом зміни: складу лікарського засобу; маркування; упаковки; країни походження; виробника; власника дозволу; фізико-хімічних властивостей; терміну придатності.

За фармакологічною групою фальсифіковані лікарські засоби можна поділити на протибактеріальні препарати; гормональні препарати; засоби, що впливають на тканинний обмін; протигрибкові препарати; засоби, що впливають на травну систему; анальгетики; інші засоби. Зазвичай фальсифікації підлягають широко використовувані ліки, недорогі за вартістю, застребувані.

За зовнішньою формою такі лікарські засоби слід поділяти на: а) лікарські форми, що розпиляються, наприклад аерозолі, спреї. Як правило, складаються з балона, клапано-розпилюючої системи та вмісту різної консистенції, здатної за допомогою розріджених під тиском, стиснутих газів або низькокиплячих рідин виводитися з балона; б) м'які лікарські форми: гелі, креми, лініменти, мазі, пасти; в) рідкі лікарські форми: бальзами, води, екстракти, еліксири, емульсії, концентрати, краплі, лосьйони, мікстури, настойки, розчини, сиропи, соки, слизи, суспензії, шампуні; г) тверді лікарські форми: гранули, гумки, драже, каплетти, капсули, льодяники, пастилки, плівки, порошки, спансули, таблетки. Кожна лікарська форма має специфічні фізико-хімічні та споживчі властивості, характерні допоміжні речовини та необхідні пристрої й механізми для їх використання. Отже, наявність відомостей про форму фальсифікованого лікарського засобу дає можливість сформулювати уявлення про конкретний спосіб фальсифікації, обладнання, допоміжні речовини, що необхідні для такої фальсифікації та збуту фальсифікованих лікарських засобів.

За способом захисту упаковки чи етикетки фальсифіковані лікарські засоби можна поділяти на такі: застосування спеціального дизайну (спеціальна форма упаковки (етикетки), контрольні штрихи та мітки, мікротекст, елементи з об'ємним ефектом, спеціальні дефекти, приховані зображення); застосування спеціального матеріалу для виготовлення (забарвлення, водяні знаки, спеціальні включення, фізичні або хімічні властивості); застосування фарби (водорозчинні, реакційні до хімічних реагентів, невидимі флуоресцентні, УФ- та ІЧ-фарби, термохромні, магнітні); маркування (штрих-кодування, голограма, радіочастотна ідентифікація)¹. Наведена кла-

¹ Громовик Б. П., Мірошникова І. О., Іваськевич Ю. В. Штрих-кодування як засіб захисту лікарських препаратів і виробів медичного призначення від фальсифікації. *Провизор*. 2010. № 10. С. 2–7.

сифікація має практичне значення, оскільки факт зміни кількісного та якісного складу лікарського засобу неможливо виявити без проведення відповідного експертного дослідження, своєю чергою, фальсифікація упаковки, етикетки, маркування майже завжди залишає матеріальні сліди такого підроблення, які можна виявити неозброєним оком.

За правовим режимом обігу лікарського засобу, що фальсифікується, можна вирізнити: 1) лікарські засоби, що знаходяться у вільному обігу. Це безрецептурні лікарські засоби, які можуть реалізовуватися через аптечні заклади без будь-яких обмежень. Ці речі вважаються такими, що знаходяться у вільному обігу і можуть бути об'єктом абсолютних і відносних цивільних правовідносин і належати будь-яким суб'єктам цивільного права; 2) обмежені в обігу лікарські засоби, які допускаються до обігу лише за спеціальним дозволом. До них належать лікарські засоби, що містять наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори та сильнодіючі й отруйні лікарські засоби. Зазначені медичні препарати реалізуються населенню лише за рецептом лікаря; 3) вилучені з обігу, які не можуть бути предметом цивільно-правових угод. Наведені ознаки класифікації досить детально характеризує такий елемент криміналістичної характеристики, як обстановка вчинення злочину, способи їх фальсифікації та можливі шляхи збуту фальсифікованих лікарських засобів.

Запропонована криміналістична класифікація охоплює найбільш суттєві ознаки цього предмета злочинного посягання в криміналістичному розумінні, є універсальною, відкритою, що дає можливість її доповнення та вдосконалення відповідно до потреб практики. На наше переконання, такі криміналістичні класифікаційні побудови мають бути науково обґрунтованими, практично корисними, а тому за основу поділу досліджуваних предметів посягання слід брати найбільш суттєві їх ознаки, а сам поділ (як логічна операція) має базуватися на правилах, які продиктовані формальною логікою. Необхідно враховувати, що в розглядуваній криміналістичній класифікації фальсифіковані лікарські засоби потрібно: 1) поділяти за видами та критеріями в суворій відповідності з правилами, які диктуються формальною логікою; 2) виходити із сутності та значення фальсифікованих лікарських засобів для виявлення й розслідування таких злочинів; 3) поділ фальсифікованих лікарських засобів на запропоновані види є суттєвим тоді, коли побудована класифікація має виражену криміналістичну спрямованість і може використовуватися в практичній діяльності з розкриття та розслідування цієї категорії злочинів.

Таким чином, у структурі криміналістичної характеристики фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів предмет злочинного посягання є одним із найважливіших елементів, оскільки він відбивається в різноманітних слідах учиненого як слідоутворюючий або слідосприймаючий об'єкт, що дуже важливо для встановлення місця, часу, способу вчинення, особи злочинця та інших обставин здійснення та приховування такої злочинної діяльності. Тому одним із напрямів удосконалення методики розслідування фальсифікації й обігу фальсифікованих лікарських засобів є

вивчення та систематизація даних про предмет злочинного посягання, виявлення закономірних зв'язків між ними й іншими елементами криміналістичної характеристики досліджуваної категорії злочинів.

ФАЛЬСИФИЦИРОВАННЫЕ ЛЕКАРСТВЕННЫЕ СРЕДСТВА КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ В КРИМИНАЛИСТИКЕ

Парфило И. В.

Исследованы фальсифицированные лекарственные средства как предмет преступного посягательства в структуре криминалистической характеристики фальсификации и оборота фальсифицированных лекарственных средств. Проанализированы основные каналы и источники поступления на фармацевтический рынок Украины фальсифицированных лекарственных средств. Доказано, что построение эффективной методики расследования исследуемой категории преступлений предусматривает проведение криминалистического анализа предмета преступного посягательства и его значения для построения криминалистической характеристики этих преступлений. Исследованы понятие и криминалистически значимые признаки фальсифицированных лекарственных средств.

Обосновано, что криминалистическая особенность предмета преступного посягательства, в отличие от криминально-правовой, заключается в том, что это следовоспринимающий и следосоздающий объекты живой и неживой природы, их качественно-количественные показатели, физико-химические и потребительские свойства индивидуализируют предмет в материальном мире. Отмечено, что одним из направлений усовершенствования методики расследования фальсификации и оборота фальсифицированных лечебных средств являются изучение и систематизация данных о предмете преступного посягательства, выявление закономерных связей между ним и другими элементами криминалистической характеристики исследуемой категории преступлений.

Предложена криминалистическая классификация фальсифицированных лекарственных средств по: способу подделки, фармакологической группе; внешней форме; способу защиты упаковки или этикетки; правовому режиму оборота лекарственного средства.

Доказано, что предмет преступного посягательства как структурный элемент криминалистической характеристики фальсификации и оборота фальсифицированных лечебных средств имеет существенное значение для выявления, раскрытия и расследования этой категории преступлений, поскольку является важным источником фактической информации, которая в процессе расследования позволяет моделировать механизм совершения преступления и дает возможность собрать доказательства такой преступной деятельности.

Сформулированы научные подходы и предложения по решению дискуссионных проблем криминалистического исследования фальсифицированных лекарственных средств, и показано их значение для формирования методики расследования этой категории преступлений.

Ключевые слова: фальсифицированные лекарственные средства, предмет преступного посягательства, оборот фальсифицированных лекарственных средств, криминалистическая характеристика фальсификации и оборота фальсифицированных лекарственных средств.

COUNTERFEIT PHARMACEUTICAL DRUGS AS RESEARCH OBJECT IN CRIMINALISTICS

Parfilo I. V.

Counterfeit pharmaceutical drugs are investigated as a subject of a criminal encroachment in the structure of criminalistic characteristics of falsification and circulation of counterfeit drugs. Main channels and sources of receipt of counterfeit pharmaceutical drugs on the Ukrainian pharmaceutical market are analyzed. It is proved that structuring of effective method of investigation into examined category of crimes involves carrying out a criminalistic analysis of the criminal encroachment subject and its significance for the structuring of a criminalistic description of these crime. Concept and criminal significant signs of counterfeit pharmaceutical drugs are investigated. It is substantiated that criminalistic feature of the subject of a criminal encroachment other than a criminal law is that it is a consequence of the perceiving and tracing objects of living and inanimate nature, their qualitative and quantitative indices, physico-chemical and consumer properties individualize subject in material world. It is noted that one of the areas of improving the methodology for investigating falsification and circulation of counterfeit pharmaceutical drugs is the study and systematization of data on the subject of a criminal encroachment, identification of regular relationships between him and other elements of the criminalistic description of investigated crime category. The criminalistic classification of counterfeit drugs according to forgery method; pharmacological group; exterior form; a protecting method of packaging or labels; legal regime for pharmaceutical drug treatment is proposed. It has been proved that subject of a criminal encroachment as a structural element of the criminalistic description of falsification and circulation of counterfeit drugs is important for detection, disclosure and investigation on this crime category, as this is an important source of actual information that allows modeling the mechanism of crime committing and provides an opportunity to gather evidence of such criminal activity while investigation. Scientific approaches and suggestions for solving the controversial issues of criminalistic research of counterfeit drugs are formulated and their significance for formulation and implementation of the investigation methodology of this crime category are indicated.

Keywords: counterfeit pharmaceutical drugs, subject of criminal encroachment, circulation of counterfeit drugs, criminalistic description of falsification and circulation of counterfeit drugs.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.16>

УДК 34.343.983.7

О. В. Матарикіна, завідувач сектору
Харківського НДЕКЦ МВС України
E-mail: elmat@ukr.net

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У ХОДІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ: ВИЯВЛЕННЯ Й ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Розглянуто проблемні питання виявлення та вилучення слідів біологічного походження в ході проведення огляду місця події. Визначено причини, що призводять до зниження якості вилучених слідів. Сформульовано пропозиції щодо усунення визначених проблем.